

ПРАВО ЯК ФОРМА ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ

Тарас Гарасимів,

*канд. юрид. наук, доцент,
начальник кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Стаття присвячена розкриттю екзистенції як права і права як екзистенції, що означає саморозвиток і дійсне буття людини, є джерелом саморозвитку та дійсного буття права.

Ключові слова: буття, ієрархічність буття, небуття, самореалізація, трансцендентність, екзистенція, право, норма права, автентичне право людини.

Чим є право для людини і ким є людина для права? Якщо право – умова свободи, то чому воно так неохоче виконується, а правовий нігілізм став чи не найбільш поширеним явищем нашого життя? Якщо право протистоїть людині, то як подолати його, щоб не втратити саму людину, а не тільки суспільство та цивілізацію? Що може людина без права і що є право людини? Право є сутністю людини чи воно нав'язане їй суспільством ззовні? Коли право – сутність, то як зрозуміти жахливі форми його існування? Коли право – існування, то чому без нього ми не можемо реалізувати свою сутність?

Проблеми, так чи інакше пов'язані з розкриттям місця філософії права в системі правових наук активно досліджували російські й українські вчені. Серед них чільне місце займають роботи Я. Козельського, Л. Петражицького, М. Коркунова, П. Лодія, К. Неволіна, М. Ренненкампа, М. Ковалевського, Б. Кістяківського, М. Палієнко, С. Дністрянського, Ф. Тарановського, Є. Спекторського та ін.

Мета цієї статті полягає у дослідженні питання, що є первинним у праві – есенція чи екзистенція, адже ця проблема в різних її модифікаціях постійно турбує теоретиків і філософів права.

Людина з'являється з небуття і першим її станом є заціпеніння – їй протистоїть світ як загроза вигнання в небуття. Крик є першим виявом страху людини перед світом [1, с. 78–101]. Але буття зустрічає людину не просто як таке, що є саме собою. Буття постає перед людиною як право, право буття. Вони тотожні, нерозрізненні. Кожен предмет, кожна ситуація диктує, нав'язує суворо визначений спосіб поведінки, неприйняття якого загрожує небезпекою небуття. Той, хто не приймає правил цього світу, світом знищується. Тому світ – це право і правила цього світу. Буття – це право буття [2, с. 114, 128]. Буття – це право, а право і є буття. Неприйняття права тотожне збільшенню небуття. Неправо й є небуттям. Міцно влаштований у світі той, хто сповна прийняв право цього світу. Але є право і право. Буття, тотожне з правом, не відразу розкриває своє право. Спочатку воно по-

стає як буття-в-собі [3, с. 239–263, 284–291], якому тотожне право-в-собі. Тому не будь-яке право, яке нам здається правом, є автентичним правом буття.

Часто-густо за право ми приймаємо неправо, і замість зростання буття ми збільшуємо своє ніщо. Ніщо-право завжди переслідує нас. Воно є формою довічної боротьби небуття з буттям. Полеми цієї битви є людина. Ніщо-право – це ілюзія найкоротшого шляху до розширення буття, тому людина спокушається ним, насправді потрапляючи у пастку небуття. Досвід розчарування та неуспіху спонукає до висновку, що дійсне право не завжди відкрите людині, а буття не зовсім сприятливе для неї, більше того, протистоїть їй як щось масивне, нездоланне і визначальне. Первинне право цього буття зв'язує мене, перетворює в *das Man*, у річ, і я зможу стати вільним, якщо підкорюся цьому праву речей, якщо сам стану річчю і воно стане моїм правом. Злякавшись масивності буття, людина сама стає інертною масивністю і в такий спосіб, злившись із буттям, заспокоюється ілюзією дійсного буття. Однак ілюзія – це завжди тимчасове заспокоєння. Ілюзія постійно турбує свідомість своєю недійсністю. Тому саме турбота і страх є основним станом недійсної людини.

Право-*das Man* не може не бути агресивним. Адже попереду беззахисність і ризик, здатні руйнувати те, що вже наявне та закріплене в бутті, позаду – загроза небуття та тотального ніщо. Людина *das Man* – це жахлива ситуація краю буття перед прірвою ніщо, це максимум ніщо та мінімум буття. Саме екзистенція періодично жахає людину ризиком і прірвою, піднімає завісу її реального місця в бутті, знову і знову повертає до первинного стану заціпеніння. Тому право *das Man* протистоїть екзистенції. Це саме те право, яке пов'язує із недійсним існуванням людини. Екзистенція помирає в такому праві. Тут пересічність починає та перемагає. Але ця перемога тотожна смерті. Смерть і ніщо є стихією буття на рівні *das Man*. Небуття – це така ж хвороба буття, як і буття – своєрідна хвороба небуття. Вони постійно намагаються вилікуватись одне від одного. Небуття завжди ревниве до буття. Вислизнувши з небуття, люди-

на не звільняється від нього повністю, небуття постійно переслідує людину, бореться з нею і, врешті-решт, все одно її перемагає та знову поглинає в собі. Право-das-Man так і не забезпечило дійсної свободи. Воно залишилося правом-у-собі. Людина, опинившись у світі речей, змушена була прийняти право цього світу і сама стати річчю. Але річ є завжди річ-у-собі, вона ніколи не може стати річчю-для-себе. Тому й людина, прийнявши право-das-Man, залишається людиною-в-собі, зливається з буттям-у-собі та перестає бути людиною, перетворюється на ніщо. Злиття з буттям-у-собі це зрада екзистенції. Право-das-Man є першим правом буття, яке лише відділяє його від небуття, але воно не є первинним правом, воно є а-, поза- і антиекзистенціальним правом. «А-» – тому що без, «поза-» – тому що уникає її, а «анти-» – тому що видає себе за основне та протистоїть екзистенції.

Буття ієрархічне, як і його право. Воно завжди тож саме собі тим, що воно є, але воно різне на різних своїх рівнях [4, с. 113]. Боротьба буття та ніщо результується в закріпленні позицій. Збільшення буття зменшує ніщо, демаркація невидима, але вона є і вона рухлива. Тому ніщо також ієрархічне, як і буття. Ієрархія ніщо починається в бутті, а ієрархія буття починається в ніщо. Ніщо починається як ніщо-буття, а закінчується як ніщо-Ніщо. Буття починається як буття-ніщо, а закінчується як буття-Буття.

Право лише тоді є правом, коли воно пов'язане з буттям, відсутність буття нівелює й право. Тому навіть у праві-das-Man, де панує стихія ніщо, є іскра буття-Буття, є можливість перетворення права-в-собі на право-для-себе. Сам факт існування людини свідчить, що буття-в-собі може перетворюватися на буття-для-себе. Людина стає річчю як спосіб самозахисту від світу речей. Але річ не протистоїть речі, лише людина протистоїть речі і тим фундаментально свідчить, що вона – не річ. Ставши річчю, людина ніби причаїлася, вичікуючи можливість стати людиною. Коли самозатаювання затягується, залякане масивністю das Man, воно або перетворюється в злобу на світ речей, що виявляється в періодичних вибухах їх знищення, або набуває форм активного самовиправдання, виправдання права речей, права-das-Man як свого права й як єдино істинного права. Так річ поглинає людину, перетворює її на ніщо. Річ не відпускає людину, навіть коли людина перестає бути річчю. Затаєність людини у світі речей є станом людини-у-собі, постійною напруженістю, готовою розрядитися в революцію людини-для-себе, чи ентропійне розсіяння в тотальному ніщо. Перетворення людини-у-собі на людину-для-себе передбачає зміну типів існування, отже, зміну типів права, котрим воно визначається. Право-буття-в-собі має бути замінено правом буття- для-себе.

Вільний саморозвиток людини є сутністю права-буття-для-себе. Цей саморозвиток

не є прямим; він суперечливий і нелінійний, оскільки ніщо і на цьому рівні має свої права. Людина, стаючи людиною, завжди під загрозою провалу в ніщо. В бутті-для-себе це більш імовірно, ніж у бутті-в-собі, де ніщо є основою мого життя і провалитися можна тільки в людину. Буття-для-себе – це ризик і відчайдушність, а самореалізація – це основний закон права-буття-для-себе. Людина як буття-для-себе починає свою самореалізацію ще на рівні світу речей. Усвідомивши, що річ є умовою її розвитку, вона намагається опанувати нею і на це витрачає майже всі свої сили. Річ, завдяки своїй масивності та невіддатливості, із засобу перетворюється на мету, і людина, потрапляючи в цю пастку, з буття-для-себе провалюється на буття-в-собі. Право-буття-для-себе диктує свій закон, де річ не має визначального впливу. Це закон людини, а не речі. Він вказує як людині стати людиною, і коли на рівні буття-для-себе вживають закони буття-в-собі, вони починають знищувати в людині людину, стають ніщо людини і вона знову віддаляється сама від себе.

Буття-для-себе – це буття неповноти. Воно хоче бути саме для себе, оскільки йому мало самого себе таким, яким воно є. Для буття-в-собі достатньо того, що воно просто є. Недостатність себе заставляє бути для себе. Потреба самореалізації свідчить про голод нереалізованості. Буття-для-себе визначає умови реалізації, але не забезпечує самої реалізації. Право-буття-для-себе – це право свободи. Свобода ж має бути реалізованою. Нереалізована свобода перетворюється на муку, стає несвободою. Людина як буття-для-себе це неповнота і тому вона змушена бути для себе, щоб стати повнотою. Свобода – єдиний засіб, який надається їй для цього; іншого вибору немає, тому людина не вільна у своїй свободі, вона змушена бути вільною, як кажуть екзистенціалісти, приречена на свободу. Свобода людини передує її сутності та виступає умовою можливості останньої [5, с. 90; 6, с. 146–157]. Примусова свобода це наслідок присутності та втручання буття-в-собі в буття-для-себе. Тому право-буття-для-себе хоч і призначене забезпечити свободу, але шляхом її часткової обмеженості. Тут право балансує, вишукуючи оптимальну межу мінімальної несвободи, яку людина має віддати буттю-в-собі, щоб забезпечити собі максимальну свободу буття-для-себе. В тенденції людина розглядає «буття-для-себе як нігілювання буття-в-собі» [5, с. 95].

Змушена свободою шукати своєї повноти, саме через примусову свободу людина сягає дійсної свободи. Тільки у свободі та через свободу людина стає вільною. Динаміка екзистенціалів складає внутрішній механізм свободи, тому свобода – це шлях її екзистенціального пізнання. Буття-для-себе – це пошук шляхів до себе, на яких завжди існує загроза загубитися. Право-буття-для-себе відкриває всі ці шляхи, але не гарантує правильного ви-

бору свого власного. Так само, як раніше на шляху до себе людина натикалася на річ, тепер їй на перешкоді стала інша людина [7, с. 28].

Якщо право-буття-в-собі – це право речей, право-буття-для-себе – це право людини, то право-буття-для-іншого – це право людей. Я на шляху до себе не можу обійтися не тільки без речей, а й без людей. Вони хвалять мене, оскільки я їм потрібен і цим перетворюю мене на річ; вони ненавидять мене, тому що я їх використовую і тим самим їх перетворюю на річ. Чим більше використовую, тим більше заздять і ненавидять, чим більше використовують мене, тим більше я перетворююся у напруту, заздрість і ненависть. Людина – це завжди конфлікт з іншою людиною. Взаємовигідне використання тимчасове, воно неминуче втрачає рівновагу, оскільки кожен все одно намагається швидше за іншого вислизнути до себе, а це неможливо інакше, як за рахунок іншого, а краще за його рахунок, аніж собою сплачувати чужі рахунки. Так право-буття-в-собі, право речей, проникає і в право-для-інших, право людей, і стає їх ніщо, перетворює кожного іншого на річ, засіб. Чи випадкова ситуація боротьби, в якій здійснюється становлення держави і права? Ні, ця боротьба не випадкова, це неминуча ситуація, що визначає сутність держави та права, в цій боротьбі я пристою іншому буттю вже тому, що я є [8, с. 233].

Категоричний імператив Канта – найвідоміша форма протесту проти перетворення людини на засіб: стався до іншого тільки як до мети. Парадокс у тому, що тоді я автоматично стаю засобом іншого. Хто дасть гарантію, що він так само і з таким же успіхом до мене поставиться як до мети? Хто краще за мене знає мої цілі, коли я їх ще сам до кінця добре не усвідомлюю. Чи не є будь-яка діяльність інших, спрямована на реалізацію моїх цілей, отже, мене як мети, шкодою для мене, як і моя діяльність для інших – перешкодою для їх цілей, цілеспрямованою шкодою? Буття-для-іншого – це в будь-якому випадку конфліктне буття, а екзистенціальна конфліктологія – основа права-буття-для-іншого.

Людина не тільки бореться з собою за самореалізацію, а й змушена боротися з іншими за саму себе. Тим не менше, якби кожен був ворогом для іншого, якби істинною була формула «всі люди – вороги», то суспільство давно б самознищилось. Є якась фундаментальна хибність у вказаній формулі й якась глибинна таємниця в існуванні суспільства. Вона постійно непокоїла філософів. Гоббс сформулював її в простих словах: «Як можливе суспільство?». Але що може бути складніше, ніж відповідь на так просто сформульовані питання?

Трансцендентність права полягає в тому, що воно не може залишатися дійсним автентичним правом, якщо воно не зав'язане на трансценденцію, якщо воно постійно не трансцендує. Право є правом не в горизонтальній своїй динаміці, а у вертикальній. Право є трансцендування. Це означає, що ідеали справедливості, добра, самореалізації людини (од-

вічні ідеали права) не можуть бути реалізовані на основі незмінних, статичних схем норм права, індивідуальних до специфіки конкретної ситуації, особливостей особистості, її життя, її екзистенції. Єдиний, неповторний, живий людині протистоїть універсальна, типова, мертва норма і визначає життя людини. Мертва панує над живим. Норма – це ніщо людини. Екзистенція – анормативна. Людина поза екзистенцією нормативізується, поступово перетворюючись на буття-в-собі, а потім і в ніщо.

Як бути, коли соціум побудований на праві, право – на нормі, а людина, яка утворює суспільство, анормативна істота? Людина лише тією мірою погоджується на право, якою воно здатне трансцендувати, не тільки придушувати людину, а й робити людину людиною. Трансценденція – внутрішня властивість права. Без цієї властивості людина ніколи б не погодилася на право. Анархізм – це течія, яка не розгледіла в праві трансцендентного і тому вважає його перешкодою для людини на її шляху до себе. Порожня, мертва норма права – це тільки механізм права, який ще повинен бути запущений у роботу. Норма здатна трансцендувати. Право це є трансцендування норми. Справедливість так само не є щось постійне, незмінне й універсальне; вона, як і добро, суперечлива, навіть антиномічна. Суперечливість їх знімається в трансцендентному. Дійсне коріння ідеалів справедливості, рівності, добра – в трансцендентному. Тому трансцендування – єдиний спосіб права бути дійсно справедливим. Трансцендування права має різні рівні виходу в трансцендентне, яке тільки й може бути його критерієм. Право – це трансцендентальна динаміка права, трансцендентальна динаміка норми права. Рушієм, що забезпечує здатність механізму правової норми трансцендувати, є екзистенція.

Якщо право-буття-в-собі – це право речей, право-буття-для-себе – право людини, а право-буття-для-іншого – право людей, то право як екзистенція – це право духу. Дух є сутність людини, а екзистенція як дійсне буття людини є її духовна буттєвість. Буття в екзистенції – автентичне буття людини, а право як екзистенція – автентичне право людини. Без екзистенції право-буття-в-собі, право-буття-для-себе і право-буття-для-інших перетворюються на ніщо. Екзистенція є дійсне існування людини як трансцендентальне розгортання єдності в-собі-для-себе-і-для-інших-буття. Екзистенція як дух – її трансцендентальна інтенціональність. Існування людини й є постійна зустріч екзистенції з трансценденцією. Саме в трансценденції екзистенція стає екзистенцією, усвідомлює саму себе. Поза трансценденцією екзистенція втрачає себе, перетворюється на ніщо. Тому сутність екзистенції – в єдності іманентного й трансцендентного. Екзистенціальне ж право як право духу і як сутність права взагалі

має бути присутнім у будь-якій формі права, щоб воно виконувало функцію права. Це означає, що і в праві-бутті-в-собі, і в праві-бутті-для-себе, і в праві-бутті-для-іншого не просто має бути присутній елемент екзистенціального права, він повинен бути визначальним і виконувати функцію трансформації есенціальних правових форм, застиглих, статичних, масивних в екзистенціальні, рухливі, динамічні, духовні. Право, перетворене на заформалізовану, застиглу норму, з екзистенції переходить в есенцію, в субстанцію, в масивність. Есенція і є застигле, охолоджене буття [9, с. 69]. Але у той самий час свобода передбачає примат екзистенції над есенцією [9, с. 10]. Глибина Existenz є свобода [9, с. 10]. Сутність і призначення права теж є свобода. У своїй сутності право й екзистенція зливаються. Поза екзистенцією будь-яка форма права перестає бути правом.

Екзистенція як право і право як екзистенція означають, що саморозвиток і дійсне буття людини виступають джерелом саморозвитку та дійсного буття права. Саме таке право є формою й екзистенціального саморозвитку людини. В екзистенції знімається суперечливість між об'єктом і суб'єктом [10, с. 60], правами й обов'язками, сущим і належним. Норма права як есенціальна застиглість розігривається екзистенцією та починає трансцендувати. Тому не можна стверджувати, що норми позитивного права суперечать екзистенціальності, що вони взаємовиключають одне одного. Онтологічно вони єдині та зливаються в добуттєвому Ungrund-і. Це видно з того, що екзистенція як аномативна свобода сама задає свободу як норму. Ні норма не повинна придушувати екзистенцію, ні екзистенція не повинна відкидати норму. Відомий німецький криміналіст Р. Ланде зазначав, що ми потребуємо права, яке не ставить норму над людиною та людиною над нормою, але яке знає, що норма й суспільні інститути співвідносяться з екзистенціальним становленням людини [11, с. 56–57]. Правове рішення постає тут формою самореалізації людини, тому воно наскільки вільне, настільки ж і обов'язкове. Правове рішення у світлі екзистенціальної філософії не є свавіллям. Воно обов'язкове для нас у вищому розумінні, оскільки відмовившись від нього, ми відмовляємося від самих себе [12, с. 321]. Відмовившись від себе, ми перетворюємося на ніщо.

Право екзистенції – це право нас самих і тому екзистенціальне право є наше право. Воно вимагає перебування в екзистенції, що означає

постійний пошук самих себе, свого права, форм своєї самореалізації. Пізнання – буттєвий спосіб буття-в-світі [13, с. 89; 14, с. 79–94, 312–326]. Постійне пізнання, гносеологічна інтенсивність виступає основним способом функціонування екзистенціального права, оскільки екзистенція завжди народжується в конкретній, індивідуальній ситуації, є неповторною й унікальною. Правове рішення тут постає як творче, ризиковане та напружене самопородження екзистенції в акті трансцендування. Екзистенціальне право може існувати тільки у формі трансцендування, тільки у формі пошуку істини та наближення до істини. Поза трансцендуванням екзистенція застигає в есенції, набуваючи форми абстрактної, мертвої, байдужої до людини норми права, яка поглинає людину, перетворює її на ніщо.

Висновки

Екзистенціальне право – це право дійсного існування людини, в якому вона реалізує свою екзистенцію як своє право. Право настільки право, наскільки воно екзистенціальне, екзистенція настільки екзистенція, наскільки вона трансцендентальна. Через трансцендентальну динаміку екзистенція стає правом, а право – екзистенціальною динамікою людини.

Література

1. Гроф С. За пределами мозга: Рождение, смерть и трансценденция в психотерапии. – М., 1992.
2. Marcic R. Rechtsphilosophie. – Freiburg i. Br., 1969.
3. Лукач Д. Своеобразие эстетического: В 4 т. – М., 1986. – Т. 3.
4. Гегель. Наука логики: В 3 т. – М., 1971. – Т. 2.
5. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто // Философские науки. – 1989. – № 3. – С. 90–95.
6. Аббаньяно Н. Экзистенция как свобода // Вопросы философии. – 1992. – № 8. – С. 146–157.
7. Рикер П. Торжество языка над насилем: герменевтический подход к философии права // Вопросы философии. – 1996. – № 4.
8. Jaspers K. Philosophie. Bd. 2. – Berlin, 1956.
9. Бердяев Н. Трагедия и обыденность // Бердяев Н. Философия творчества, культуры и искусства: В 2 т. – М., 1994. – Т. 2.
10. Хайдеггер М. Бытие и время. – М., 1997.
11. Желтова В. П. Философия и буржуазное правосознание. – М., 1977.
12. Fechner E. Rechtsphilosophie. – Tübingen, 1956.
13. Хайдеггер М. Введение в метафизику. – СПб., 1998.
14. Бинсвангер Л. Бытие-в-мире. – М., 1999.

The article is devoted to the revealing the existentia as a law and a law as an existentia that means self-realization and real human existence, and appears as the source of self-realization and real law existence.

Стаття посвящена раскрытию экзистенции как права и права как экзистенции, что означает саморазвитие и истинное бытие человека, является источником саморазвития и действительного бытия права.

